

Third Forum "Bulgarian Grammar"
Трети форум „Българска граматика“

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ТИПОЛОГИЯТА НА ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНИТЕ ПОЛЕТА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира Чакърова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Докладът интерпретира въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език. В хода на анализа са коментирани популярните класификационни модели на А. В. Бондарко и И. Кударов за ФСП в руския и българския език, като се акцентува върху някои проблематични пунктове в становищата на двамата автори.

Предлаганата в изложението нова класификация на ФСП е осъществена на базата на няколко основни критерия: 1) сфера на функциониране; 2) наличие/отсъствие на структурен център (ядро); 3) състав на полевата периферия; 4) степен на функционална автономност; 5) семантичен обхват. Посочени са аргументи в подкрепа на схващането, че ФСК изграждат микрополета не само около маркираните членове на ядрото – морфологична категория, но и около немаркираните членове (притежаващи както общо, така и главно значение).

Keywords: functional grammar; A. V. Bondarko; functional-semantic fields; types of functional-semantic fields

Във фокуса на настоящото изследване е поставено едно от ключовите понятия в теорията на А. В. Бондарко – функционално-семантичното поле (ФСП), което може да се разглежда като пряк резултат от рефлексията на извънезиковата действителност. Срв.: „Полетата в даден език се детерминират в крайна степен от извънезиковата действителност и нейното отражение в съзнанието на хората, от необходимостта да бъдат предавани в речта тези коренящи се в извънезиковата действителност отношения“ (Bondarko, 1984a: 496). Според руския лингвист ФСП е форма на съществуване на т. нар. функционално-семантична категория и представлява система от разнородни езикови средства на даден език (морфологични, синтактични, словообразователни, лексикални, а също и комбинирани), обединени на основата на общността и взаимодействието на техните семантични функции (вж. Bondarko, 1984b).

Безспорно избраната тема крие сериозно теоретично предизвикателство, като се има предвид, че всеки опит за анализ на типовете функционално-се-

мантични полета в даден естествен език е предварително обречен на неуспех, ако изследователят няма ясна позиция по въпроса за броя на функционално-семантичните категории (респ. на техните ФСП) в този език. Във връзка с казаното не можем да не отбележим, че единственото научно съчинение, в което е представена системата от функционално-семантични категории в съвременния български език, е „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ на И. Куцаров (Kutsarov, 1985). Три десетилетия след публикуването на споменатата монография проблемът за броя на ФСП не е бил обект на сериозна дискусия в нашето езикознание.

Основната ни цел е да се опитаме да класифицираме типовете ФСП в съвременния български език, формулирайки критерии за тяхната диференциация. В хода на изложението ще обърнем внимание и на някои проблематични становища и отворени въпроси. Преди това ще представим в синтезиран вид изходните теоретични постановки, върху които е базирана настоящата работа.

1. ФСП е „двустранно (съдържателно-формално) единство, изградено от граматични (морфологични и синтактични) средства на даден език заедно с взаимодействащите с тях лексикални, лексико-граматични и словообразователни елементи, отнасящи се към същата семантична зона“ (Bondarko, 1983: 11). Обичайно за него е „разделянето на ядро (център) и периферия“ (Bondarko, 1972: 20).

2. Системата на ФСП „може да бъде изследвана само ако се опира на единиците и категориите на един отделен език“ (Bondarko, 1968: 497).

3. Според А. В. Бондарко е трудно да се говори за точно количество ФСП, тъй като „по принцип системата на ФСП трябва да обхване всички основни семантични категории и техните проекции върху езика“ (Bondarko, 1968: 497). Според И. Куцаров обаче функционалната граматика на всеки език би трябвало да насочи вниманието си към такива ФСП, чието ядро е или може да бъде (при съпоставителни проучвания – поне в един от езиците, привлечени за съпоставка) морфологична (или лексикално-граматична) категория (Kutsarov, 1985: 18 – 19).

4. ФСП на отделните функционално-семантични категории (ФСК) не са изолирани едно от друго. „Между тях съществуват сложни отношения на интерференция“ (Kutsarov, 1985: 27).

Важно е да се отбележи, че въпросът за стратификацията на ФСП не се поставя за първи път в съвременната лингвистика. Ето например за какви структурно-семантични типове ФСП в руския език говори А. В. Бондарко (Bondarko, 1968, 1983, 1984 and other.).

I. С оглед на семантичния си обхват¹⁾:

1) полета на ФСК;

2) микрополета – съществуват в рамките на полетата на ФСК или „на пресечната точка между различни функционално-семантични категории“ (Bondarko, 1968: 97).

II. С оглед семантичната специфика на полево ядро:

1) ФСП с предикативно ядро – напр. ФСП на аспектуалността, таксиса, модалността, залоговостта и др.;

2) ФСП с предметно (субектно-обектно) ядро – напр. ФСП на субектността/обектността, на определеността/неопределеността;

3) ФСП с качествено-количествено (преимуществено атрибутивно) ядро – напр. ФСП на качествеността, количествеността (при признаците, субстанциите и действията), компаративността и др.;

4) ФСП с обстоятелствено ядро – напр. ФСП на обусловеността и локативността.

III. Според структурната си специфика:

1) моноцентрични (силно центрирани) – напр. ФСП на темпоралността, на обективната модалност, на компаративността и др.;

2) полицентрични (слабо центрирани) – напр. ФСП на субективната модалност, на таксиса и др.;

3) безядрени – в ранните си разработки А. В. Бондарко отбелязва, че такива са полетата на ФСК, които не се опират на морфологични категории (напр. ФСП на аспектуалността в немския език) (in: Bondarko, 1971).

Наблюденията върху тази класификационна схема извеждат на преден план няколко смущаващи факта. Преди всичко прави впечатление, че използвайки преимуществено подхода „от значение към форма“, авторът не посочва ясно критериите, с помощта на които са диференцирани отделните типове ФСП в руския език. От друга страна, широкото му разбиране за броя на ФСП в естествените езици, както и постановката за съществуването на „полицентрични“ ФСП, правят задачата за написване на функционално-семантична граматика на даден език практически неизпълнима (in: Kutsarov, 1985: 18).

Не е убедително според нас и обособяването на две отделни ФСП на модалността в руския език, едното от които е силно центрирано, а второто – полицентрично. Именно в светлината на разбирането за „полицентричните“ ФСП по-ранната постановка на изследователя за „безядрените“ полета изглежда недостатъчно мотивирана.

Опит за класификация на ФСП откриваме и в „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ на И. Куцаров, където са обособени следните разновидности.

I. С оглед на семантичния си обхват²⁾:

1) полета на ФСК;

2) микрополета на грамемите в състава на ФСК.

II. С оглед сферата на функциониране:

1) ФСП на именните ФСК – ФСП на детерминативността, компаративността и казуалността;

2) ФСП на глаголните ФСК – ФСП на персоналността, темпоралността, модалността, коментативността, залоговостта, статусността, аспектиалността;

3) ФСП на общите ФСК – ФСП на генеричността и квантитативността.

III. Според структурната си специфика:

1) ядрени (почти всички ФСП в българския език);

2) безядрени (ФСП на казуалността).

Недостатъчно убедителна в този класификационен модел е постановката за съществуването на т.нар. общи ФСП. По наше мнение *генеричността* е типична именна категория (при това лишена от семантично съдържание при повечето имена), а родът на причастията в структурата на глаголните форми (или на синтетичните преизказни форми) има само структурен (съгласувателен) характер. При *количествеността* ситуацията е по-различна: ако се приеме, че тя е обща ФСК, то нейното ФСП би трябвало да се определи като полицентрично – *числото* е ядро на именната количественост (ФСП на нумералността), а *МК повтораемост* – на вербалното количество (ФСП на кратността) (по-подробно вж. Chakarova, 2003). Самият автор обаче отхвърля постановката за полицентричните ФСП.

Прави впечатление, че в разглеждания класификационен модел не присъстват такива семантико-функционални зони, каквито са *таксисност*, *результативност/нерезультативност*, *кратност* и др. (притежаващи граматично ядро). Ако това са ФСП, логично е да се зададе въпросът какъв е техният тип.

Обособявайки различните типове ФСП, И. Куцаров изхожда от разбирането си за морфологоцентричен характер на ФСК. Срв.: „Ядро на функционалната граматика на даден език е неговата морфология“ (Kutsarov, 1985: 18). С други думи, анализът на автора не включва в обсега си ФСП, чието ядро е синтактична категория.

Морфологоцентрична е и класификацията на ФСП, която ще представим накратко в следващото изложение. Тя се основава на следните критерии за диференциация:

1) сфера на функциониране;

2) наличие/отсъствие на структурен център (ядро);

2) състав на полевата периферия;

3) степен на функционална автономност;

4) семантичен обхват.

– Според сферата на функциониране ФСП биват: *именни (детерминативност; компаративност; казуалност, генеричност, нумералност)* и *глаголни (персоналност, темпоралност; модалност; коментативност; залоговост, аспектиалност и др.)*.

– Според структурните си особености (наличието или отсъствието на структурен център) биват *ядрени* (почти всички ФСП, както и микропо-

летата на маркираните ядрени грамемии) и *безядрени* (ФСП на казуалността, микрополетата на немаркираните ядрени грамемии). Що се отнася до тезата на А. В. Бондарко за т.нар. „полицентрични“ полета, на този етап тя ни се струва недостатъчно убедителна.

Тук е мястото да отбележим, че в най-ново време И. Куцаров ревизира една от по-ранните си постановки, като отбелязва, че ФСК изграждат микрополета само около маркираните членове на ядрото – морфологична категория, докато немаркираните грамемии „не могат да бъдат морфологични ядра“, т.е. не са в състояние да генерират микрополета. С други думи, ако ядрената категория е двучленна, би трябвало да се говори само за едно функционално-семантично микрополе – това на маркираната грамема (Kutsarov, 2015).

Струва ни се, че така формулираният тезис отчита преди всичко тясно морфологичния аспект при интерпретацията на езиковите факти (подхода *от средства към функции*). Като се има предвид обаче, че немаркираният член във всяка морфологична категория освен *общо значение* притежава и *главно (специфично) значение*, не би могло да се изключи и съществуването на езикови средства, с помощта на които да се изразява това специфично значение. Така например в сферата на немаркираната *неразновременност* функционират маркери за *едновременност*, като наречията и обстоятелствените изрази от типа *сега, едновременно, в този момент* и др.; деепричастията и сегашните причастия (деятелни и страдателни) и пр.; в сферата на немаркираната *немножественост* функционират маркери за *единичност*, като лексемата *един*, прилагателни или наречия, като *единствен/единствено, сам/само*, собствените съществителни и онимизираните нарицателни имена (срв.: *Ректорът подписа заповедта*) и др. под. Подобни факти според нас са в съзвучие с по-ранната постановка на Ив. Куцаров – срв.: „Макрополето на функционално-семантичната категория се състои от *две или повече* (курсивът е мой – К. Ч.) микрополета“ (Kutsarov, 1985: 29).

– Според състава на полевата периферия ФСП в българския език могат да се разделят на два типа: ФСП с *наситена (кондензирана) периферия* (напр. ФСП на модалността, аспектуалността, компаративността) и ФСП с *„разредена“ периферия* (напр. ФСП на безядрените категории, на залоговостта, коментативността и др.). Прави впечатление, че микрополетата на немаркираните грамемии в рамките на ядрото обикновено имат „разредена“ периферия (напр. основен модификатор на главното значение на *несубективната модалност* е характерната „обективна“ интонация).

Основните функции на периферийните модификатори³⁾ (употребени самостоятелно или в съчетание помежду си) са две:

1) да допълват семантичните възможности на ядрото – срв. напр.: *Казват* (периф. лекс. модиф.), *че живеел* (ядрен модиф.) *в богата къща*. В някои случаи с тяхна помощ се преодолява омонимията между отделни граматични

форми – срв.: *Хората говорят, че си носел знамето тогава* (преизк.), но: *Явно ти си носел знамето тогава* (умозакл.);

2) да се употребяват (макар и по-рядко) вместо конкретни ядрени средства. Налице е следната зависимост: колкото по-голяма е структурната мотивираност на дадено значение, изразявано от определени периферийни модификатори, толкова по-малка е зависимостта на тези модификатори от ядрото. Те се отличават с много голяма функционална активност, дори могат да заместват ядрените модификатори (напр. показателните местоимения могат да „компенсират“ напълно отсъствието на членна морфема при изразяване на индивидуална определеност – срв. *Поддай ми чантата = Поддай ми тази (онази) чанта*, но: – *Ти обичаш ли ябълки?* / – *Да, обичам – ябълките са не само вкусни, но и много полезни* (\neq *тези ябълки са не само вкусни, но и много полезни*).

– Според степента на функционална автономност ФСП биват *самостоятни* (напр. *темпоралност, модалност, компаративност, залоговост* и др.) и *несамостоятни* – реализират се като частни полета в рамките на самостоятелни ФСК, изразявайки дадено значение в синкретична връзка с други полета от същата категория (такива напр. са ФСП на кратността и таксиса).

– С оглед на семантичния обхват ФСП биват *категориални* (полета на самостоятелните ФСК, у И. Куцаров – *макрополета*), *синкатегориални* (полетата на несамостоятелните ФСК) и *грамемни* (т.е. *микрополета*⁴⁾) – напр. ФСП на *предходността*, на *неопределеността*, на *императивността*, на *результативността* и др. За разлика от микрополетата на грамемите в самостоятелните ФСК, микрополетата на грамемите в несамостоятелните категории също могат да се определят като несамостоятни.

В светлината на идеята за динамичните отношения (взаимодействието) между различните ФСП в българския език възниква един важен въпрос: може ли да се говори за полета, които са резултат от интерференция на самостоятелни ФСП, и какъв е техният структурен тип. Би ли могло да се допусне например, че широко коментираната българска *евиденциалност*⁵⁾ е именно такава ФСП – резултат от взаимодействието между функционално-семантичните полета на модалността и коментативността и източник на богатите наративни възможности на нашия език?

И макар че настоящият доклад не дава отговор на този и на други отворени въпроси, бихме искали да вярваме, че той отключва една полезна дискусия, която би подпомогнала усилията на лингвистите за осъществяване на детайлно функционално-семантично описание на съвременния български език.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Нужно е да подчертаем, че в опита си да представи различните типове ФСП, А. В. Бондарко не формулира ясни критерии за типологизация. На-

- правили сме опит да компенсираме този пропуск, предлагайки делитбени показатели, съответстващи на авторовата концепция.
2. И. Куцаров също не обособява специални критерии за диференциране на типовете ФСП. Използваните тук формулировки са предложени от нас.
 3. Терминът „модификатори“ е на И. Куцаров (Kutsarov, 1985).
 4. Подобно на И. Куцаров се разграничаваме от становището на А. В. Бондарко за микрополето като „минимален елемент от полето на функционално-семантичната категория, притежаващ самостоятелен план на съдържание и план на изразяване“ [...] и „структура, състояща се от два елемента – „фон“ и „спецификатор“ (Bondarko, 1968: 97). Споделяме мнението, че „основа за отделянето на функционално-семантични микрополета в дадена категория е броят на грамемите в нейното ядро [...]“ (Kutsarov, 1985: 26).
 5. В. А. Плунгян отбелязва, че евиденциалността обединява различни граматични и лексикални значения, даващи указание за източника на информация на говорещия по отношение на съобщаваната от него ситуация (вж. Plungjan, 2011).

REFERENCES/БИБЛИОГРАФИЯ

- Bondarko, A. V. (1968). General and private meanings of grammatical forms. *Questions of Linguistics*, № 4, 87 – 100 [Бондарко, А. В. (1968) Общие и частные значения грамматических форм. *Вопросы языкознания*, № 4, 87 – 100].
- Bondarko, A. V. (1971). *Grammatical meaning and context*. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1971). *Грамматическое значение и контекст*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (1972). On the field approach in grammar – voice and voiceness. *Questions of Linguistics*, № 3, 20 – 35. [Бондарко, А. В. (1972). К теории поля в грамматике – залог и залоговость. *Вопросы языкознания*, № 3, 20 – 35].
- Bondarko, A. V. (1983). *Principles of functional grammar and questions of aspect*. Leningrad: Nauka [Бондарко, А. В. (1983). *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград: Наука].
- Bondarko, A. V. (1984a). On the grammar of functional-semantic fields. *Journal of the USSR Academy of Sciences. Literature and Language Series*. Moscow: Nauka. Volume 43, № 6, 492 – 503 [Бондарко, А. В. (1984a) О грамматике функционально-семантических полей. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. Москва: Наука. Т. 43. № 6, 492 – 503].
- Bondarko, A. V. (1984b). *Functional grammar*. Leningrad: Nauka. [Бондарко, А. В. (1984b) *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука].
- Chakarova, K. (2003). *Aspectuality and quantity*. Veliko Tarnovo: Faber [Чакърова, К. (2003) *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: Фабер].

- Kutsarov, I. (1985). *Outline of the functional-semantic grammar of Bulgarian*. Plovdiv: The Paisii Hilendarski University of Plovdiv Publishing House [Куцаров, И. (1985) *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Изд. на ПУ „Паисий Хилендарски“].
- Kutsarov, I. (2015). On the theory of functional-semantic fields. *Scientific Papers of The Paisii Hilendarski University of Plovdiv*, Volume 53, Book 1, A – Philology, 167 – 185 [Куцаров, И. (2015) Към теорията за функционално-семантичните полета. *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, Т. 53, кн. 1, А – Филология, 167 – 185].
- Plungjan, V. A. (2011). *Introduction to grammatical semantics: grammatical meanings and grammatical systems of the world's languages*. Moscow: RGGU [Плунгян, В. А. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: РГГУ, 2011].

ON THE QUESTION OF THE TYPOLOGY OF FUNCTIONAL SEMANTIC FIELDS IN THE CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE

Abstract. The research paper focuses on the question of the typology of functional semantic fields in the contemporary Bulgarian language. In the analysis comments have been made on A. V. Bondarko and I. Kutsarov's popular classification models of FSF in the Russian and Bulgarian languages, emphasizing on some problematic parts in the points of view of the two authors.

The new classification of FSF presented in the exposition is based on several main criteria: 1) a sphere of functioning; 2) presence/ absence of a structural centre (nucleus); 3) structure of the field periphery; 4) a degree of the functional autonomy; 5) semantic scope. There are arguments in favour of the belief that FSF build microfields not only around the marked members of the nucleus – the morphological category, but also around the unmarked members (having both general and main meaning).

✉ **Dr. Krasimira Chakarova, Assoc. Prof.**

Faculty of Philology

University of Plovdiv

24, Tzar Asen St.

4000 Plovdiv, Bulgaria

E-mail: krchakarova@gmail.com